

Osmanlı Hukuk Sisteminde Adli Yardım Kurumu

Legal Assistance Organization in Ottoman Legal System*

Fatmagül Demirel**

Özet

Tanzimat'tan sonra Batı hukukunun benimsenmesi ile ortaya çıkan yeni yargı kurumları ve bu doğrultuda devreye giren yeni uygulamalar Osmanlı hukukunda yerini almıştır. Bu uygulamalardan biri de adli yardımdır. Adli yardım konusu ilk olarak 1876 yılında yürürlüğe giren Dava Vekilleri Nizamnamesi'nde ele alınarak uygulamaya girmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ise adli teşkilatta yapılan düzenlemeler doğrultusunda adli yardım daha geniş bir kapsamda ele alınmış ve Adliye Nezareti tarafından ilk defa "Müzaheret-i Adliye Kanunu" hazırlanmıştır. Makalede adli yardımının Osmanlı hukuk sistemine nasıl girdiği ve bu konuda yapılan hukuki düzenlemeler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı hukuku, adli müzaheret, adli yardım, Adliye Nezareti

Abstract

The adoption of Western laws after the Tanzimat led to the establishment of new judicial institutions and practices initiated in this direction, which have taken their place in Ottoman Law.

One of these practises is legal assistance. The topic of legal assistance was first taken up in the Lawyer Regulations, which took effect in 1876. In the Second Constitutional Monarchy period, legal assistance has been considered on a larger scale with respect to regulations and for the first time, the "Law of Assistance" was prepared by the Ministry of Justice. This article will focus on the adoption of legal assistance organization by the Ottoman judicial system, and related judicial regulations.

Key Words: Ottoman law, legal assistance, Ministry of Justice

---

* Bu çalışma 20-24 Eylül 2010 tarihinde düzenlenen XVI. Türk Tarih Kongresinde tebliğ olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, fgldemirel@gmail.com

Giriş

Adli yardım mahkeme masraflarını ve avukatlık ücretlerini karşılayamayacak durumda olan hak sahiplerinin geçici olarak bu masraflardan muaf tutulması durumudur.¹ Adli yardımın amacı, kişilerin hak arama özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmak ve adaletin eşit ve adil bir şekilde dağılımını sağlamaktır.² Adil yargılanma hakkı fakir zengin gözetmeden eşit bir şekilde olmalıdır. Dolayısıyla adil yargılanma hakkının etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve yaygınlaşması için avukatlık ücretleri ve mahkeme masraflarını karşılayamayacak durumda olanlar için adli yardım sisteminin işlemesi ve kurumsallaşması gerekmektedir. Aksi takdirde adaletin, parası olanların yararlanabileceği bir sistem halini alması kaçınılmazdır.³

Adli yardım konusunu inceleyen çalışmalarda Osmanlı Devleti'nde adli yardım için yasal bir çerçevenin bulunmadığına vurgu yapılmaktadır.⁴ Dolayısıyla bir kıyaslama yapabilmek için Cumhuriyet sonrası adli yardım konusunda yapılan düzenlemelere değinildikten sonra Osmanlı dönemi uygulamaları anlatılacaktır. Cumhuriyet döneminin ilk Avukatlık Kanunu olan 1924 tarihli Muhamat Kanunu ve bu kanunu tadil eden 1926 tarihli Kanunda adli yardım konusu ele alınmamıştır.⁵ Ancak 1927 yılında yürürlüğe giren Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 465-472 maddeleri arasında adli yardıma yer verilmiştir.⁶ Bunun yanı sıra Cumhuriyet'in ilk Avukatlık Kanunu'nda adli yardım konusu ele alınmazken teamül gereği ki -Osmanlı'dan devr alınan bir teamül olduğunu belirtmek gerekir- İstanbul Barosu'nun 1925 tarihli dahili nizamnamesinin 44. maddesinde adli yardıma yer verilmiştir. Bu süreç içerisinde

¹ Muammer Aydın, "Adli Yardım Sistemine Genel Bir Bakış" *İstanbul Barosu Dergisi*, sayı 5 (2007), s. 2117. Adli Müzaheret, Türk Hukuk Lügatında şöyle tanımlanmaktadır: "Kendi açacağı veya aleyhine açılmış davanın müdafaası ve icraya veya ihtiyati tedbirlere müracaat için lazım olan masrafların tamamını veya bir kısmını kendisiyle ailesini maiyetçe ehemmiyetli zarurete düşürmeksizin ödemekten aciz olan, iddia ve müdafaa ve müracaatlarında haklı olduklarına dair delil gösteren kimselerle hayır müesseselerine harç ve masraflar hususunda devletçe yardım edilmesi. Bu yardım mahkeme harç ve masraflarından ve pul resimlerinden muvakkat muafiyet, bazı masrafların devlet bütçesinden avans olarak ödenmesi, teminat göstermekten müstesna tutulmak, ücreti sonradan verilmek üzere vekil tayini şeklinde yapılır." Bkz. *Türk Hukuk Lügatı*, Ankara 1991, s. 4. Günümüz adli yardım kurumunun işleyişi için bkz. *Türkiye'de Adli Yardım Karşılaştırmalı İnceleme ve Politikalar*, derleyen: İdil Elveriş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, Mehmet Akbal, "Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım" *TBB*, 93 (2011), s. 143-173.

² Ömer Uğur Gençcan, "Adli Yardım", *Yargıtay Dergisi*, Ocak-Nisan 2005, s. 128.

³ Haluk İnanıcı, "Uluslararası Gelişmeler Işığında Adli Müzaheret" *Hukuk ve Adalet*, sayı 8 (2006), s. 197.

⁴ Muammer Aydın, *a.g.m.*, s. 2117.

⁵ İnanıcı, *a.g.m.*, s. 204.

⁶ Haydar Özkent, *Avukatın Kitabı*, İstanbul 1940, s. 580

adli yardımın kurumsal olarak düzenlenmesi ise 1939 tarihinde yürürlüğe giren Avukatlık Kanunu ile gerçekleşmiştir.⁷ İstanbul'da ilk adli yardım bürosu da 1939 yılında çalışmalarına başlamıştır.⁸ Fakat bu sistemin 2001 yılında Avukatlık Kanunda yapılan değişikliğe kadar çok da etkin olmadığı ileri sürülmektedir. 2001 yılında Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi ile bu kurum, daha işlevli bir yapıya kavuşmuştur.⁹ Günümüzde adli yardım büroları etkin bir şekilde çalışmalarını sürdürmektedir. Kısaca Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze Türk hukuk sisteminde adli yardımın geçirdiği yapılanmayı bu şekilde özetleyebiliriz.

Dava Vekilleri Cemiyeti ve Adli Yardım

Adli yardım avukatlık ücretinden ve mahkeme masraflarından muafiyet ile gerçekleşmektedir. Bu yardımı alabilmek için kişinin fakir olduğunu belgelemesi gerekmektedir. Osmanlı hukuk sisteminde adli yardım konusunda ilk düzenlemenin avukatlık ücretlerinden muaf tutulma ile başladığını görüyoruz. Meslek olarak avukatlığın yani dava vekilliğinin Osmanlı hukukunda yer alması ile birlikte fakir olan dava sahibine ücretsiz olarak avukat tayin etme usulü de 13 Ocak 1876 (16 Zil-hicce 1292) tarihli Dava Vekilleri Nizamnamesi ile uygulanmaya başlamıştır.¹⁰ Nizamnamenin 37. ve 38. maddesinde Dava Vekilleri Cemiyeti'nin yani Baronun görevleri arasında yardıma muhtaç olan dava sahiplerine yardım edeceği belirtilmektedir. Fakir olan dava sahiplerinin cemiyete müracaatları halinde ücretsiz olarak davalarının görüleceği ve kanuni işlemlerde de yol gösterileceği nizamname hükümleri arasında yer almaktadır. Bu durumda olan dava sahiplerinin işleri Dava Vekilleri Cemiyeti'ne kayıtlı dava vekillerinden oluşan özel bir heyet tarafından yürütülmektedir.¹¹ II. Abdülhamid döneminde Adliyede reform diyebileceğimiz yeni kanunların uygulamasına geçilmiştir. Aslında Tanzimat'tan sonra Batı hukukuna geçiş sürecinin bu dönemde büyük ölçüde tamamlandığını söyleyebiliriz. 1879 yılının Haziran ayında Teşkilat-ı Mehakim Kanunu, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu, Mahkeme Harç Tarifesi, Mukavelat Muharirliği Nizamnamesi gibi Kanunlar ard arda çıkarılmıştır.¹² Bu dönemde yürürlüğe giren Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nun 249. maddesine göre, ceza davalarında suçlananın dava vekili tutma gücü yoksa mahkeme kendisine dava vekili tayin etmekteydi. Dava Vekilleri Cemiyeti tarafından her yıl bu tür

⁷ İnanıcı, a.g.m., s. 204.

⁸ Özkent, a.g.e., s. 583.

⁹ Aydın, a.g.m., s. 2117.

¹⁰ *Düstur*, I. Tertip c. III, s. 198.

¹¹ Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname, madde 37, *Düstur*, I. Tertip, c. III, s. 205.

¹² II. Abdülhamid döneminde yürürlüğe giren kanunlar için bkz. Fatmağül Demirel, *Adliye Nezaretinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

davalara bakacak dava vekillerinin listesi mahkemelere gönderilmekteydi.¹³ Yürürlüğe giren bu kanunların hemen arkasından 1879 yılının Temmuz ayında Adliye Nezareti tarafından Sadaret'e sunulan takrir ve akabinde II. Abdülhamid'in iradesi adli yardımın ikinci aşamasına yani mahkeme masraflarından muaf tutulma durumuna açıklık getirmektedir. Adliye Nezareti'nin bu takririnde adli yardımın gerekçeleri ve çözüm önerileri anlatılmaktadır. Adliye Nezareti mahkeme masraflarını ödeyemeyecek durumda olan dava sahiplerinin bu masraflardan şikâyetçi olduklarını fakat bunun kanuni bir dayanağı olmadığından bir şey yapılamadığını dile getirmektedir. Adliye Nezareti konu ile ilgili Avrupa ülkelerindeki uygulamaları da araştırmayı ihmal etmemiştir. Ortaya çıkan netice ise, Avrupa ülkelerinde fakir dava sahiplerinden mahkeme masraflarının alınmadığı ve her mahkemede dava sahiplerine yardım ve yol göstermek için adli yardım işlerine bakan özel büroların bulunduğu. Adliye Nezareti böyle bir büronun kurulması ve ahalinin nimet-i adaletten yararlanabilmesi için mahkeme masraflarını ödeyemeyecek durumda olanlara gerekli kolaylığın sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun için dava sahibi mahkeme masraflarını ödeyemeyecek kadar fakir olduğunu güvenilir ve itibarlı üç kişiden alacağı yazılı bir belge ile ispat etmesi gerekmektedir. Eğer kişi devlet dairesinde çalışıyor ise amirinden alacağı belge yeterli olacaktır. Bu sistemde olası suiistimalleri önlemek için kişinin fakir olduğuna dair mühürlü belge verenlerin itimatlı ve güvenilir kişiler olup olmadığının sıkı bir şekilde tahkik edilmesi gerekmektedir. Adliye Nezareti'nin bu önerisi II. Abdülhamid'in 14 Temmuz 1879 tarihli iradesi ile uygulamaya girer. Fakat fakir olduğunu belgeleyen dava sahibinin mahkeme harçlarının tamamından muaf olması söz konusu değildir. Varaka-ı sahiha bedeli, mahkeme tebligatını yapacak görevlinin masrafları, ilam harcı bu muafiyetin dışında tutulmuştur.¹⁴ Bu uygulama günümüz için de geçerlidir. Kişi adli yardım alsa dahi dava açarken maktu harç ve tebligat giderlerini ödemek zorundadır.¹⁵

1880 yılının Temmuz ayında uygulamaya giren Dava Vekilleri Cemiyeti'nin dahili nizamnamesinde ise adli yardımın daha kapsamlı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Dava Vekilleri Cemiyeti'nin bünyesinde kurulan Cemiyet-i Müşavere-i Hukukiye adli yardım bürosu gibi çalışmaktadır. Cemiyet-i Müşavere-i Hukukiye, fakirliklerini ispatlayan dava sahiplerine ücretsiz dava vekili tayin etmekte ve karşılaşılan hukuki sorunlarda da danışmanlık hizmeti vermektedir. Tayin edilen dava vekili ise göreve yeni başlamış olanlar arasından seçilmektedir. Dava vekilinin kendisine tevdi edilen bu görevi red etmesi için geçerli bir sebebinin olması ve Dava Vekilleri Cemiyeti tarafından da bu durumun uygun görülmesi gerekmektedir.¹⁶ Görüldüğü gibi Dava Vekilleri

¹³ Özkent, *a.g.e.*, s. 579.

¹⁴ BOA, İrade Dahiliye, Nr. 65293, Düstur, I. Tertip, c. IV, s. 353.

¹⁵ Aydın, *a.g.m.*, 2124.

¹⁶ Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamname-i Dahilisi, madde 37-43, Zeyl-i Lahika-ı Kavanin, cüz 2, İstanbul 1315, s. 118-119.

Cemiyeti'nin kurulması ile birlikte fakir durumda olan dava sahiplerine ücretsiz dava vekili tayin edilmekte ve II. Abdülhamid'in bahsettiğimiz iradesi ile bu durumda olan kişiler de mahkeme masraflarından muaf tutulmaktadır. Fakir durumdaki dava sahiplerine böyle bir muafiyet tanınmasına rağmen, mahkeme harçlarının çok yüksek olması sürekli şikâyet konusu olmuştur. Örneğin küçük meblağlı bir alacak davasında ödenecek mahkeme masrafları alınacak meblağ geçebilmektedir. Bu tür durumlarda dava sahipleri hukuk yolunu kullanmaktan kaçınmakta ve kendi aralarında anlaşma yoluna gitmektedir. Gerçi 100 kuruştan aşağı olan davalarda mahkeme masrafı alınmamaktadır. Bu uygulamada fakir olup olmamak önemli değildir. Mahkeme harçlarının yüksek olması yönündeki şikâyetler dikkate alınarak 1886 yılında mahkeme harç tarifesi yeniden düzenlenir.¹⁷ 1887 yılında ise noter işlemlerinde fakir olanlar durumlarını belgeledikleri takdirde noter masraflarından da muaf tutulurlar.¹⁸

II. Meşrutiyet Döneminde Hazırlanan Müzâheret-i Adliye Kanun Layihası

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hem adliye teşkilatının kurumsal yapısında hem de kanunlarda önemli düzenlemeler yapılır. 1909 yılında adli ıslahat konusunun gazetelerde tartışılmaya başlandığı görülür. Özellikle basın, halkın adalet beklentisini ve mahkeme harçlarının yüksek olmasından dolayı hakkını arayamadığını dile getirir.¹⁹ II. Meşrutiyet'in "adalet" sloganı hükümet programlarında da yerini alır. 1910 yılında Sadrazam olan hukukçu İbrahim Hakkı Paşa hükümet programını, Meclis-i Mebûsan'da okurken programını "Adl ü İhsan" yani adalet ve bağış olarak tanımlar.²⁰ Kabinede ise Adliye Nazırı olarak da İttihatçı ve hukukçu kimliği öne çıkan Necmeddin Molla Bey bulunmaktadır. Necmeddin Molla Bey'in Adliye Nazırlığı döneminde adli teşkilatının yeniden yapılandırılmasında dikkate değer çalışmalar yapılmıştır. Onun nazırlığı döneminde ilk defa yabancı hukukçular danışman olarak Adliye Nezaretinde çalışmaya başlar.²¹ Bu dönemde Adliye Nezaretinde hukuk danışmanı olarak çalışan Kont Ostorog pek çok kanunun hazırlanmasında yer almıştır.²² Bu kanunlardan konumuzu ilgilendiren Müzâheret-i Adliye Kanun Layihası da bu dönemde hazırlanmıştır. Adliye Nezaretine kanun layihasını 28 Mart 1910 tarihinde Şurâ-yı Devlet'e havale eder.²³ Müzâheret-i Adliye Kanun

¹⁷ Demirel, *a.g.e.*, s. 210-211.

¹⁸ *Ceride-i Mebakim*, Nr. 419, s. 4524.

¹⁹ Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Döneminde Adliye ve Mezahip Nezaretinde Bürokratik Reform" *A.Ü.H.F.D.*, sayı 2 (2008), s. 231-232.

²⁰ Mehmet Asım Us, *Karikatür*, Haz. Seval Şahin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 22.

²¹ Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, b.y.y, 1958, s. 411-412.

²² Demirel, *a.g.e.*, s. 37-38.

²³ BOA., Ş.D., Nr. 2793/46.

Layihası, Şurâ-yı Devlette görüşüldükten sonra 12 Nisan 1910 tarihinde Meclis-i Mebûsan'a gönderilir.²⁴

Müzâheret-i Adliye Kanunu 25 maddeden oluşmakta ve fakir durumda olan hak sahiplerinin adli yardıma nasıl müracaat edecekleri ve bu hakkı nasıl kullanacakları detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Osmanlı Müzâheret-i Adliye Kanunu ile günümüz Adli Yardım Yönetmeliği ve diğer kanunlarda belirtilen adli yardım karşılaştırıldığında hemen hemen aynı maddeleri içerdiği rahatlıkla söylenebilir. Adli yardım talebinde bulunacak kişinin öncelikle Dava Vekilleri Cemiyeti'ne yani Baroya müracaat etmesi gerekmektedir. Baro bulunmayan yerlerde ise bu müracaatlar müdde-i umumiye yapılmaktadır. Günümüzde olduğu gibi bu haktan yararlanmak isteyenler fakirlik belgesi ile durumlarını ispat etmeleri gerekmektedir. Adli yardım talebi kabul edilen kişinin daha sonra fakirlik belgesinin sahte olduğu veya hileli bir durum olduğu ortaya çıkarsa ceza mahkemesine sevk edilmektedir. Adli yardım alan kişinin zaman içinde maddi durumu iyileştiği takdirde geçici olarak muaf olduğu bu masrafları ödemek zorundadır. Osmanlı ülkesinde ikamet eden yabancılar da adli yardımdan yararlanabilmektedir. Ancak adli yardım talebinde bulunan yabancının en az üç yıl Osmanlı ülkesinde ikamet ediyor olması şartı aranmaktadır.²⁵

Sonuç

Osmanlı döneminde adli yardımdan ne kadar kişi yararlandı? Sorusuna cevap aradığımızda konu ile ilgili verilere ulaşmakta güçlük yaşanmaktadır. Adli yardım talebi Dava Vekilleri Cemiyeti'ne yapıldığından dolayı Cemiyet'e ait belgeler adli yardım konusuna açıklık getirebilirdi. Fakat Dava Vekilleri Cemiyeti'ne ait kayıtlar ve belgeler 3-4 Aralık 1933 tarihinde İstanbul Adliyesinin geçirdiği büyük yangında zayi olmuştur. Çünkü yanan eski Darülfünûn binası Osmanlı Adliye Nezareti'ne, İstanbul mahkemelerine ve Dava Vekilleri Cemiyeti'ne ev sahipliği yapmıştı. Dolayısıyla yangın ile birlikte Osmanlı adliyesine ve Dava Vekilleri Cemiyeti'ne ait çok sayıda belge yok olmuştur.²⁶ Dava Vekilleri Cemiyeti'nin adli yardım konusundaki çalışmalarına 1911 yılında yayınlanmaya başlayan Muhamat adlı dergiden ve Adliye

²⁴ *Meclis-i Mebusan Levayih-i Kanuniye ve Enciimen Mağbataları*, Devre 1 ictima senesi 2, s. 253-259. Müzâheret-i Adliye Kanun Layihası görüşülmek üzere 12 Nisan 1910 tarihinde Meclis-i Mebusan'a havale edilmiştir. Sadaret'in 16 Kasım 1910 tarihli Meclis-i Mebusan'a gönderdiği yazıda kanun layihasının hızlı bir şekilde müzakere edilmesi istenmektedir. Bkz. BOA., BEO, Nr. 3823/286687 Ceride-i Adliye'nin 156. sayısında ise (Rumi 1332- Miladi 1916) yılına ait Adliye Nezareti'nin çalışmalarının anlatan yazıda Müzâheret-i Adliye Kanunu hakkında "derdesti ikmal" olundu ifadesi yer almaktadır. Bkz. *Ceride-i Adliye*, Nr. 156, s. 477.

²⁵ *Ceride-i Adliye*, Nr. 8, s. 246-253.

²⁶ Necati, "Adliye Yangını Vazifelerimiz Yangının da Faydası Olabilir", *İ.B.M.*, sayı 84-12, 1933, s. 449-456.

Nezareti'nin yayın organı olan Ceride-i Adliye'den ulaşabilmekteyiz. Muhamat Dergisi'nde her yıl yayınlanan Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti'nin faaliyet raporlarından yılda kaç kişiye adli yardımda bulunulduğuna dair bilgiler mevcuttur. Örneğin 1911 yılında 25 kişiye²⁷, 1912 yılında ise 10 kişiye adli yardım yapılmıştır.²⁸ Osmanlı Arşiv belgelerinde ise adli yardım konusunu takip ettiğimizde genellikle mahkeme masraflarını ödeyemeyecek durumda olanların masraflardan muaf tutulma taleplerine rastlanmaktadır.²⁹

Sonuç olarak hukuk tarihimizde adli yardım uygulamalarının Cumhuriyet öncesinde başladığını ve II. Meşrutiyet sonrasında hazırlanan Müzâheret-i Adliye Kanunu ile de kapsamlı olarak ele alındığını söyleyebiliriz. Fakat Cumhuriyet sonrası adli yardımı inceleyen çalışmalarda maalesef bu kanundan bahsedilmemektedir.³⁰

---

²⁷ *Muhamat*, Nr. 10, s. 318.

²⁸ *Muhamat*, Nr. 23, s. 642.

²⁹ BOA., DH.MKT Nr. 946/86, 201/215, BOA., TFR.I.KV. Nr. 148/14748, BOA., Y.PRK.AZN. Nr. 23/95

³⁰ Gençcan, a.g.m., s. 127-140, Aydın, a.g.m., s. 2117-2125, İnanıcı, a.g.m., s. 196-222, Mustafa Reşid, "Meccâni-i Adalet ve Müzâheret-i Adliye" *Dârülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 18 (1925), s. 706-727, Haydar Özkent, *Avukatın Kitabı*, İstanbul 1940, Hüsnü Mehmet Kabakçıoğlu, "Müzâheret-i Adliye", *Adliye Ceridesi*, 4 (1942), s. 375-385, Faruk Erem, "Adli Yardım" *İmran Öktem'e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 107-124.

Kaynakça**A) Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İrade Dahiliye, Nr. 65293

BOA., Ş.D. Nr. 2793/46

BOA., BEO, Nr. 3823/286687

BOA., DH.MKT. Nr. 946/86

BOA., DHMKT. 201/215

BOA., TFR.I.KV. Nr. 148/14748

BOA., Y.PRK.AZN. Nr. 23/95

B) Makale ve Kitaplar

AKBAL, Mehmet “Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım” *TBB*, 93 (2011), s. 143-173.

AYDIN, Muammer, “Adli Yardım Sistemine Genel Bir Bakış” *İstanbul Barosu Dergisi*, Sayı 5 (2007), s. 2117-2125.

DEMİREL, Fatmagül, *Adliye Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

ERK, Hasan Basri, *Meşhur Türk Hukukçuları*, b.y.y, 1958.

EREM, Faruk “Adli Yardım” *İmran Öktem'e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 107-124.

GENÇCAN, Ömer Uğur, “Adli Yardım”, *Yargutay Dergisi*, Ocak-Nisan 2005, s. 127-140.

İNANICI, Haluk, “Uluslar arası Gelişmeler Işığında Adli Müzaheret”, *Hukuk ve Adalet*, Sayı 8 (2006), s. 196-222.

KABAKÇIOĞLU, Hüsnü Mehmet “Müzâheret-i Adliye”, *Adliye Ceridesi*, 4 (1942), s. 375-385.

Meclis-i Mebusan Levayih-i Kanuniye ve (1325-1326) Encümen Mazbataları, Devre 1, içtima senesi 2.

Mustafa Reşid, “Meccâni-i Adalet ve Müzâheret-i Adliye”, *Dârülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 18(1925), s. 706-727.

Necati, “Adliye Yangını Vazifelerimiz Yangının da Faydası Olabilir”, *İ.B.M.*, sayı 84-12 (1933), s. 449-456.

ÖZKENT, Haydar, *Avukatın Kitabı*, İstanbul 1940.

TURAL, Erkan, “ II. Meşrutiyet Döneminde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde Bürokratik Reform” *A.Ü.H.F.D.*, Sayı 2 (2008), s. 223-252.

Türk Hukuk Lûgatı, Ankara 1991.

Türkiye'de Adli Yardım Karşılaştırmalı İnceleme ve Politikalar, Derleyen: İdil Elveriş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

US, Mehmet Asım, *Karikatür*, Haz. Seval Şahin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

Zeyl-i Lahika-ı Kavanin, cüz 2, İstanbul 1315

C) Süreli Yayınlar

Ceride-i Mehakim, Nr. 419

Ceride-i Adliye, Nr. 8

Ceride-i Adliye, Nr. 156

Muhamat, Nr. 10

Muhamat, Nr. 23

Düstur, I. Tertip c. III

Düstur, I. Tertip, c. IV

